

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

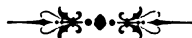
А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА проф. Унив. у Београду.

КЊИГА VI.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
БЕОГРАД 1926—1927.

Мисли о прикупљању диалекатског материјала.

Ове мисли појавиле су се прво у руском преводу 1913 год., Извѣстія Отдѣленія русск. языка и словесности, књ. XVIII св. 1, 229—242, под називом „Письмо проф. А. И. Белича къ И. А. Бодуѣну-де-Куртене о сабираніи діалектологическаго матеріала“.

Овај необични облик, облик писма, добиле су те мисли због тога што првобитно и нису биле намењене објављивању, већ претстављају један део моје преписке са уваженим лингвистом и једним од врло истакнутих диалектолога, г. Ј. Бодуенѣм-де-Куртене, тада професором Университета у Петрограду, а данас Варшавског Университета. Г. Бодуен-де-Куртене желео је да проведе са мном једно време на диалектолошким екскурзијама по Истри. Ја сам се радо одазвао његовој жељи, и ми смо испитивали заједнички чакавске говоре лети 1911 год.; како су настале кише, те је г. Бодуен-де-Куртене морао да прекине свој рад, то сам му ја, на његову молбу, послао опширно писмо у којем сам изнео главне црте свога метода у раду. Г. Бодуен-де-Куртене је сматрао да је у интересу диалектолошких испитивања да се то писмо објави, и то је учинио, 1912 год., додавши тексту писма и мали предговор у којем је објаснио разлоге којима се руководио при издавању његову. Писмо је превео на руски М. Г. Долопко, а г. Бодуен-де-Куртене је превод поправио и извршио редакцију самога текста.

Доцније се оно појавило и на чешком језику, али на српском оно није било штампано. У своме кратком предговору г. Бодуен-де-Куртене рекао је, међу осталим стварима, и ово: „И поред овог карактера (тј. облика приватног писма), расправа проф. Белића има у себи врло драгоцену и незаменљиву упутства и треба да послужи као вођа (*vaedetum*) сваком диалектологу који цени

време и који не тежи неостварљивим циљевима (тј. богаћењу не само диалектологије, него и фолклора, усмене књижевности итд.). Зато ја сматрам да је веома потребно да се то писмо наштампа и да се са његовим садржајем упознају и сви други стручњаци, а не само ја“.

Како је ово руско издање постало готово неприступачно за млађе испитиваче, како се каткада у научној литератури ставља питање о методима које сам примењивао при изучавању, нарочито, чакавских диалеката, сматрао сам да неће бити на одмет да објавим ове мисли и на нашем језику. Г. Бодуен-де-Куртене био је љубазан да ми стави на расположење српски текст мога писма (наша се кореспонденција водила, с моје стране, на српском језику, са његове — на пољском), и ја га штампам у целини, без икаквих измена.

Мени је врло жао што ћу Вам овим доста дугим писмом одузети сувише времена, а уверен сам да Вам нећу моћи ништа ново саопштити. Али ја то ипак чиним, јер сте Ви тако желели.

Пре него што пређем на начин свога рада на самоме терену, ја се морам задржати на неким својим погледима о диалекатском материјалу уопште; јер увек и свугде, за све време свога рада, ја сам се њима руководио, иако нисам био у стању да сав материјал који сам прикупио увек онако однесем са терена како би према њима у потпуности требало. У тим је случајевима кривица била, по неки пут, до незгодних прилика у којима сам радио, а опет, по неки пут, и до мене, мога субјективног осећања или сличног.

Ја сматрам да су народни диалекти најчистији и најдубљи извор за познавање и садашњости и прошлости свакога језика. Ово је ствар уопште добро позната; али није довољно то само знати. То треба осећати и бити прожет тим основним погледом. Јер диалекти могу бити и мутан, врло мутан извор за познавање једног језика и његово проучавање. Они су то, у ствари, врло често у наше време, и ја мислим да нећу погрешити ако речем: да у данашње време развитка наше науке, која стоји под сазвежђем диалектологије, има врло много, управо, сувише *злоупотреба* диалекатским материјалом. А то је све због тога што је диалектологија, у главном, данас у рукама најмање и најниже образованих филолога. Међутим диалектологија пружа велике тешкоће и најбоље, и највише, и најдубље образованим људима наше науке. Како онда морају бити страшно несавршени описи диалеката оних

људи који готово ни писати не умеју! Па чак и они који су свршили неке школе и који знају помало шта је то језик, како дају каткада накарadne слике онога што описују. Како су страшни описи неких, од којих по неки имају још и ту „отежавајућу околност“, како се у нас врло незграпно вели административним језиком, што су по рођењу из краја који описују!

Овим не желим рећи да је диалектологија управо циљ данашње лингвистике, али је за мене неоспорно да је она њено прво и најсигурније сретство. А да то она буде, потребно је да они људи који умеју да процене значај језичких црта са свих страна — и прибирају тај материал. Јер по неколико црта грубо забележених, чак по неколико црта и врло тачно забележених, без познавања целокупног склопа некога диалекта не може озбиљноме испитивачу ништа дати. Кад је већ наша данашња наука дошла до тога да се прави испитивач језика, којему није стало до дебелих књига него управо до истине, не сме користити материалом неког споменика (бар у гласовно-морфолошком правцу) којег у потпуности не познаје и језику којег не може одредити право место у реду старих диалеката данога језика, — онда је потребно да до тога сазнања дође и у погледу диалектолошког материала данашњег језика.

Ја због тога сматрам већи део данашње диалектолошке грађе за потпуно, или, бар у главном, ништаван, јер он у већини случајева не може да задовољи овај први захтев који се мора ставити сваком диалектолошком материалу пре његове употребе за научне **црпље**: да се може према њему тачно одредити место и значај једног говора према свима околним говорима. Већи део данашњег диалекатског материала претставља само „вапијућу“ потребу да се најзад јави права диалектологија, у пуном смислу те речи.

Из овога се види шта ја тражим од диалекатског описа. Он мора дати *пошћуну филолошку слику* једног говора. У колико је диалекат ограничен на мањи број места, у толико је могуће боље ући у све његове црте. Један такав опис, исцрпан, добар и потпун, макар опис тај не обухватао говор целога једног села или једне општине, већ само говор једне породице или чак и само једнога лица, по моме мишљењу, више вреди него више књига данашње диалектологије по неког словенског народа.

Из овога излази први захтев који се сам намеће сваком диалектологу, да се ограничи у прво време свога рада на једно место, на једно село. Ја сам увек практиковао да у једном месту останем

дотле (15—20 дана) докле не савладам толико црте његове да њиме могу слободно *говориши*. Можда Вам изгледа тај захтев чудноват: да посматрач и испитивач једног дијалекта научи њиме говорити. Али то је потребно са врло много разлога, са много гледишта.

Прво, наравно, када и сам човек говори једним дијалектом, он је принуђен, пошто њиме и сам ствара и има сваки час потребу за безброј облика и речи, да уђе дубље у његов склоп него иначе; а, друго, што је, по моме мишљењу, још много важније, докле испитивач не говори добро дијалектом који испитује, његов ће се објекат находити стално у чудноватом психичком стању које га гони да свој језик поправља, удешава према језику испитачеву. Колико муке и труда треба да се људи, сељаци натерају да говоре својим обичним језиком, а да га не кваре навлаш! Чак кад човек и говори дијалектом њиховим, довољно је што је он странац, што је он „господин“, па да сељаци несвесно мењају свој језик према неком уображеном, тобожњем варошком језику. Напослетку, када човек говори лепо језиком дотичног краја, његови су претставници према њему отворенији, поверљивији, интимнији. А то је све врло потребно када се проучава њихов дијалекат. Јер је и дијалекат народни, језик његов — један део његове душе.

Учење и привикавање да човек говори дијалектом онога краја којег језик испитује — ја сматрам као увод у проучавање његово.

Одмах други захтев који ја стављам себи при проучавању народних дијалеката јесте: *да цео посао око стварања главних говорних категорија, око дефинисања свих његових и гласовних и морфолошких црта свршим шу, на месту, на терену*. Дијалекат се проучава на терену, његов се материјал, који је једног дана сабран, *одмах* прегледа, и ако се запазила нека знатнија црта, за њом се *одмах* трага. Ја сматрам да је врло и непрактично и негодно бележити текстове, особине народне на терену, па их у онако крњем облику како су записани дешифровати на неколико месеци или година доцније. Ма како човек савесно и тачно бележио те ствари на терену, оне му неће моћи дати правога одговора на оправдана питања поводом њих, ако није, на самом месту, одредио све категорије у којима се оне јављају. Ово није само један теориски захтев, ово је за мене аксиом. Може се добро описати дијалекат само тако, ако се све његове, и гласовне, и сантаксичке, и морфолошке црте *одмах* утврде. Другим речима, поред језика самих објеката главни предмет сталних испитивања, прегледања и верифи-

ковања морају бити *записи* испитачеви. Према томе, диалектолог мора *прво обрађивање* материјала, наравно још само филолошко, пренети на сам терен. То тражи много времена. Према томе, једно место не треба напуштати или треба се у њ толико враћати докле год нам не буду јасне све његове црте, докле год се не узме од њега *све оно* што он може дати. Наравно, ограничавање материјала ствар је произвољна; јер ма колико и ма како ми проучавали неки диалекат, увек ћемо наћи, и после тога времена, нових црта. Али бар оно да се да што се назива граматичким склопом једнога говора према познатим категоријама. Ја обично када седим у једном месту и констатујем на 2—3 дана после свршеног посла да, према разговорима које стално водим са претставницима његовим, нема за мене нових црта —, онда обично прекидам даљи рад.

Овакав рад, по себи се разуме, условљен је двама стварима: да испитивач зна добро шта хоће, и да је на лицу места снабдевен свима помоћним сретствима, нарочито помоћном литературом; затим, што је још важније, да врло брзо и поуздано организује посао са људима на терену.

Под оном првом погодбом ја не разумем стручну спрему или још боље најстручнију која се може имати у области даних говора; ја то не разумем овде због тога што је то, по моме мишљењу, *conditio sine qua non* за сваки успешнији диалектолошки посао. Већ ја под тим разумем најближи циљ: испитивање самог даног дијалекта или посао који одмах за њим долази, испитивање различних обима диалекатских црта, граница њених итд. Научни пак циљ диалекатском испитивању може бити различан: може бити ограничен само неким цртама, неким деловима граматичким или сл. Али он може бити само тада у потпуности извршен, ако се неки говор испита и према унутрашњим, својим цртама и према пружању тих црта у околним говорима.

Организовање рада на самом терену — посао је пун тешкоћа. Ја не знам да ли игде треба толико урођена такта и обазривости колико у томе послу. Ја нећу ни да говорим да је, бар у нашим крајевима, чак и у Србији, потребна препорука властима, школама итд. То је зато потребно да човека урођеници макар само и виде са председником општине, свештеником или учитељем. А то је потребно и ради тога, да би човек везао познанство или пријатељство са неколико кућа. Ја обично са собом водим, за све време екскурзије, која траје неки пут по месец дана, по једнога интелигентног урођеника, било наставника гимназије, било учитеља сеоске школе, било ђака,

студента или сл. Наравно, тиме се знатно пењу и трошкови око „изучавања“ диалеката, али такви људи својим личним познанствима, урођеничким говором, разумевањем онога што је испитивачу потребно, затим, најзад, и по неким саопштењем својим — могу знатно олакшати човеку посао. Да бих те пратиоце везао за посао који радим, ја им поред целокупног трошка дајем и каткад награду за напоре и сл.

Месну интелигенцију ја употребљавам само ради уливања поверења месном становништву према себи; иначе она ми је, сем изузетних случајева, само сметала. Често њеном кривицом ја сам морао напустити посао тамо где ми је била у изгледу добра жетва. И ја обично, ако њени претставници хоће пошто пото да ми „помажу“, морам раније да их поучим како да поступају: прво, не смеју ником рећи да сам дошао ради диалекта; јер то страшно утиче на прост свет; већ му морају рећи да купим обичаје, старе приче, па их бележим да се не изгубе и сл. Само у случајевима када претставници локалне интелигенције претстављају и добре диалекатске типове, ја их молим да се тобож разговарају са другима, да бих других говор записао, а ја, у ствари, бележим само њихов говор. Једном сам тако водио једног таквог човека уза се 6—7 дана и само од њега бележио материјал, а он је био уверен да је само мој „чичерон“.

Чим дођем у неко село *прва* ми је дужност да нађем добре диалекатске типове. Јер нису сви претставници неког говора довољно типични. То има, наравно, својих дубоких разлога; али то ме се овде сада не тиче. За мене је само неоспоран факат да има људи који говоре само својим диалектом и код којих ипак тај један једини диалекат, управо, језик није изразан, није типичан. Ја не говорим о људима који су се мало мешали (а већ данас ко се није мешао?), већ о онима који целог века свог нису нигде по свету били или су још тако млади да нигде нису ни могли бити. Ја одмах после разговора који не бележим, са људима и женама, утврђујем, у *којој ће се кући* у селу типично, разговетно, са старим особинама језика (исп. ниже) говорити, и онда тражим све начине да се таквим кућама приближим. Јер мени су потребни двојаки типови: једни који ће ми давати материјал и други који ће га верификовати заједно са мном. Поред тога што ја таквом верификовању са стране урођеникове верујем тек онда када се са различних страна уверим да је тако, мени је ипак врло потребно да се упознам са оним што они осећају као особину свога говора.

Све типове са којима почнем да радим, а који су уопште довољно типични, ја испитујем са различних страна, нарочито са гледишта *језичкога осећања* које у њима треба развити до пуне *свесности*. Велики део, иначе добрих диалекатских типова, за то је просто неспособан; али често се наилази на тако захвалан материјал да се ја и сада када Вам ово пишем сећам својих младих и старих филолога-сељака, девојчица од 12—13 год., младића од 17—20 год. или још млађих, и, најзад, старијих људи — који су за кратко време тако улазили у ствар да су у реченице, које сам ја на њихову дијалекту састављао, готово са апсолутном поузданошћу уметали ону реч или онај облик који су у њима недостајали, а које сам хтео имати. Ја се са великим задовољством сећам, нарочито, малишана и девојчица који су после дужих вежбања са мном одлазили кућама и сами проналазили нешто у својој језици што су мислили да ми ваља саопштити. Овде би се могло говорити о потреби, коју често истичу дијалектолози, да се језичке црте бележе од претставника неког говора различног узраста: од деце, младића, двојака, људи и жена средњег доба и, најзад, старца и старица. Али то је, у толикој мери, потребно само онда када се испитује искључиво дијалекат једног места, једног села; а када се испитују дијалекти већих географских обима, онда је довољно назначити да се неки облици напореда употребљавају. По целокупном развоју језичких црта даних говора биће јасно које су црте тих говора новије, а које старије. Тако ћемо ту моћи у синтези пратити оно што би нам, често врло тешко изводљиво, испитивање дијалекта сваког села на нарочито по узрасту одређеним типовима пружало у анализи.

Према томе ја, готово увек, прибирам дијалекатски материјал тројако.

1.) Бележим црте језичке из разговора за које дајем сам тему; гледам да су разговори и о пољу, и о кући, и о општини, и о обичајима, о светковинама, о „старом“ „добром“ времену, о лекаријама и сл., једном речју, о свему што се може са њима довести у везу и у чему може бити карактеристичних облика, речи, гласова и сл. Ако су женске, ја говорим о справљању јела, ако су деца, о дечјим играма, о пољским радовима, сеоским сплеткама, различним локалним догађајима и сл. Тек после овога долазе народне приче, загонетке, пословице и сл. У њима обично има мало типичног; народне песме врло ретко узимам, јер је у њима значајних ствари за мене врло мало. Већином дајем награду својим објектима

за народне обичаје, приповетке и сл. и објавим одмах „цену“ од комада. И тако се растрче деца по селу тражећи људе и жене који би сами дошли да ми што испричају или, још чешће, моле их да њима испричају, а они после, за награду, мени препричавају. Овог лета на Гробнику то сам био тако успешно организовао да ме је сваког дана, после свршеног посла, после вечере, чекала група причача, да ми донесе своје нове, често сасвим безначајне приче.

У целом овом великом материалу који пред мојим очима пролази ја се трудим да чујем специфичне звуке, акценте, облике, синтаксичке конструкције и бележим их одмах у бележнике; мени је јасна увек само она реченица коју чујем, иначе целокупност садржине неког описа, обичаја, неке приче или сличног — за мене се губи. Таквим начином ја сам забележио највише ствари и најлепших, али морам приметити да је он и најтежи. *Verba* заиста *volant* и треба напрегнуте пажње да се све чује и да се све, иоле важније, забележи. Потпуне текстове ја не бележим радо, јер се у њима, готово по правилу, дикција, па чак и изговор, мења, удешава. И за синтаксу и за све друге особине најлепши је извор — говор, разговор.

2.) Ја редовно у питањима, која није тешко удесити, прелазим целу граматику диалекатску. Из слободно записаних облика, гласова ја од прилике видим, на што треба нарочито обратити пажњу, и у ком правцу треба своја питања давати. Када се питања брзо дају, и када имамо добре објекте пред собом, та се грамика у готово потпуном облику може пописати за 2—3 дана. Иако се том приликом каткада и не добија много новог или типичног, ипак се могу већ видети главне особине. Оно што је добивено радом по првоме начину, овде се попуњава; а чим се утврди какво размиоилажење, онда се одмах даље трага и тражи.

3.) Сав тако добивени материал ја подвргавам строгој критици урођеника. То прегледање и верификовање материала траје дуже него његово бележење. Јер поводом свакога звука, свакога облика настаје разговор о томе где још тога има; надовезају се читави разговори у којима се на разне начине дотична реч понавља, и тако се јавља могућност да се права форма дотичног облика најзад утврди несумњиво. Тај поновни рад обично је врло плодоносан, и ја сам често имао прилике да за време његова трајања забележим доста нових ствари.

Али не треба мислити да су ово неки нарочити методи и да их ја вршим увек са другим људима. Све ово троје неки пут, нарочито када се утврде основне ствари, врши се готово у исто време, и

са истим људима. Главно је да сваки облик, да сваки глас прође кроз ове три инстанције. Па када се све ово сврши, ја опет на-ново, и то што више, бележим засебних црта из слободно вођених разговора, причања и сл. Па опет, ако је нешто ново, оно се подвргава поменутиим начинима утврђивања и проверавања, и тако редом.

Наравно, ово је мој поступак у најгрубљим цртама. У ствари, сваки је метод добар који води ка утврђивању тачних факата. Ради утврђивања гласовног образовања, физиологије гласова и акцената ја са својим објектима вршим различне огледе, док не дођем до жељене тачности. Или нпр. за чакавски диалекат ја сам морао готово за сваки други облик да тражим нарочито диалекат за који је вероватно било, према његовим гласовним и морфолошким особинама, да се у њему дотична црта заиста могла очувати и сл. Да споменем нпр. да сам *gen. plur.* у чакавском дијалекту морао тражити на првом месту у оним говорима који никад не мењају чакавски акут, ни под којим погодбама (таква је у Хрватском Приморју бакарско-трсатска дијалекатска група); за чување разлика у акцентима придевским ја сам морао узети нарочито каставски говор (у Истри), који ја сачувао необично лепо синтаксичку употребу неодређеног и одређеног облика и т. сл. Али на што о свему томе овде толико говорити када Ви све то добро знате.

Када тако утврдим црте једнога говора, онда добијам основицу одакле даље идем, и сав доцнији посао, ако су нови дијалекти већ испитаног дијалекатског типа, много је бржи и лакши. Али и ту се мора применити сва обазривост као и у почетку. Често нове црте околних говора гоне човека да се врати у први говор итд. Али све се то по себи разуме, као можда и све друго што сам овде написао. Стално прочитавање својих бележака, које врши испитивач, гони га да „удубљава“ своје испитивање, да проналази нове црте, и да им одређује значај и домашај. Све је то могуће докле се одржава непосредни додир са тереном, са земљом. Иначе, доцније, све је узалуд.

Зато ја и мислим да би се још стручнија испитивања морала вршити на самом дијалекатском терену. Не само голим ухом, као што ја чиним, него и справама, које се све више усавршавају, треба вршити даља испитивања. Али се и тада не би смела та испитивања ограничити само на физиологију или акустику гласова, као што се сада чини. Све ће се то моћи учинити само тако, ако они који данас стоје на челу наше науке и баве се различним одељцима њеним, сиђу и захвате са овога извора што дубље и више могу.

Још ћу једно приметити. Овако како ја велим да треба вршити оваква испитивања и како их сâм вршим, посао је врло заморан и доста скуп. У онај мах кад се посао врши, мора се вршити врло интензивно. Зато, бар мени, са потпуном свежином и енергијом, могуће је радити тај посао без прекида највише месец дана. Ви сте тачно рекли у једном писму да сваки дâн таквога рада треба рачунати у седам дана другога рада. И то је права истина.

Ја сам овде био доста опширан и говорио сам ствари које су многим познате. То сам учинио због тога што нисам знао шта Вас из мога начина рада нарочито интересује. Али, наравно, овим још ни приближно није исцрпено питање о диалектолошком раду. Диалектолог, поред знања, мора имати много добрих особина. Мора бити самосталан и мора се довијати различним начинима да дође до онога што хоће. Нарочито мора бити стрпљив и хладно примати све „неуспехе“ који га буду сналазили. Истина, тешко је сачувати хладнокрвност онда када се човек, тако рећи, наводи лицем пред својим објектима, у мору диалекатском, па ипак ништа не може да добије за себе. То каткада бива, као што и сами знате. Али ја се свему томе ништа не чудим, већ идем даље.

Из овога што сам досад рекао Ви видите да сам ја говорио о своме раду, у главном, на чакавском терену; то сам учинио за то што Вас највише интересују чакавски диалекти наши и што се ја сâм њима у овом тренутку највише бавим. Али то вреди у потпуности и за све друге говоре. Само не треба мислити да се диалекатским испитивањем језичкога материјала говора даје све што се уопште може рећи о развоју неког говора. Ту, наравно, долазе питања о насељима, о колонизацији и историји, што се не може утврдити на основу језика, већ другим путем. Све то, заједно са језиком, даје завршну слику о развоју и кретању једног говора. Али то не иде у задатак овог писма којему је био циљ да донекле замени вашу жељу, која се неочекиваним стицајем прилика није остварила: да заједно са мном порадите у довољној мери на проучавању чакавског говора на лицу места.

Давно је већ време да завршим. Ја мислим да је у прибирању језичке грађе ово најтежи посао. Али зато се његове тешкоће стоструко искупљују оним дубоким значајем који има посматрање живог језика и искуство до којег човек том приликом долази; а да и не говорим о дубокој вредности нових знања за проучавање развоја некога језика.

У Београду, октобра 1911.

А. Белић.